

DCIDOB 111.

IRLANDA, DE L'EUFÒRIA AL DESENCÍS

Creació i manteniment de la diàspora irlandesa.
Història d'un país abocat a l'exterior.

Gregory B. Lee

Creació i manteniment de la diàspora irlandesa

Història d'un país abocat a l'exterior

Gregory B. Lee Director, Institute for Transtextual and Transcultural Studies (Institut d'Études Transtextuelles et Transculturelles), Université de Lyon (Jean Moulin)

La història de la diàspora irlandesa està entrelaçada amb la del Govern colonial anglès i, després de la independència irlandesa, amb la interdependència postcolonial. Durant el període de 120 anys que va des de 1801 a 1921, uns vuit milions de persones van emigrar d'Irlanda, i la tendència migratòria només es va invertir ben bé a final del segle XX. Ara és probable que la mort del que s'havia anomenat el Tigre Celta –tot i que, mirant les coses retrospectivament, que potser va ser alguna cosa més que un tigre de paper?– donarà lloc una altra vegada al fet que emigrants irlandesos busquin refugi econòmic en les comunitats de la diàspora ja establertes, o en noves comunitats.

Universitats europees

Molt abans de l'emigració massiva del segle XIX, els irlandesos ja anaven a treballar i establir-se a l'Europa continental. Al segle XVI, molts joves irlandesos anaven a estudiar a universitats europees i fins i tot havien establert les seves pròpies residències d'estudiants a França, Espanya, la província espanyola de Flandes i a Itàlia. Aquestes residències també feien de centres de reunió de les comunitats mercantil i militar irlandeses. El primer col·legi universitari irlandès es va fundar a Lisboa l'any 1590, i el 1592 Felip II va ser el patrocinador d'un col·legi similar a Salamanca, que al llarg dels 50 anys següents va educar 400 seminaristes irlandesos. Després de la batalla de Kinsale (1601-1602), que va acabar amb la victòria dels anglesos sobre els rebels gaèlics irlandesos, a qui donaven suport els espanyols, un

bon nombre d'emigrants irlandesos van anar a Espanya i van fundar col·legis universitaris i comunitats d'estudiants a Santiago de Compostel·la, Valladolid, Madrid, Alcalà, València, Sevilla i Évora, Portugal.

Al Flandes espanyol, Christopher Cusack va fundar el St. Patrick's College a Douai, l'any 1594, i a partir d'aquell moment se'n van anar creant d'altres a Amberes (1600), Lille (1610) i Tournai (1616). Els franciscans irlandesos, reprimits pels anglesos a Dublín, van ser molt actius a l'actual Benelux (Bèlgica, els Països Baixos i Luxemburg), i van fundar el St. Anthony's College a Lovaina el 1607, amb professors educats a la Universitat de Salamanca; aquest col·legi universitari va arribar a ser famós pels seus estudis de llengua irlandesa. L'any 1625, es va fundar a Roma un segon col·legi universitari franciscà, el St. Isidore, que es faria internacionalment conegut pels seus estudis d'història i de teologia.

Si bé molts dels que van fixar la seva residència en aquestes comunitats d'Espanya, França i Flandes eren persones madures, sacerdots ja ordenats que tenien pels volts de vint i trenta anys, i que, per tant, podien guanyar-se la vida com a capellans castrenses o donant instrucció religiosa als nens de les comunitats locals irlandeses, altres eren simplement adolescents que depenien d'una beca d'estudis. Ben bé unes dues terceres parts d'aquests joves van buscar feina a l'Europa continental i ja no van tornar mai més a Irlanda. De fet, una educació al continent era la manera que tenien les famílies irlandeses adinerades de col·locar els segons i tercers fills i així mantenir intacte el seu patrimoni, ja que d'acord amb la llei del *gavelkind* (divisió equitativa entre tots els hereus mascles) els patrimonis s'havien de dividir.

Mercenaris irlandesos

Els irlandesos també van fer de mercenaris en diversos exercits estrangers. L'any 1587, una força irlandesa de més de 1.000 homes va lluitar al Flandes espanyol, i durant les dues dècades següents uns 20.000 soldats irlandesos hi van servir. Després del desastre de la intervenció militar espanyola a Irlanda el 1601-1602, molts soldats irlandesos es van enrolar a l'exèrcit del rei Felip, que tenia la sensació d'estar moralment en deute amb els aristòcrates irlandesos i amb els seus homes. Un nombre considerable de refugiats militars, entre els quals hi havia molts aristòcrates destacats, com Dennis Ó Driscoll, lord de Castelhaven, es van traslladar a Espanya amb les seves famílies. Eren tants que, l'any 1604, el consell d'Estat espanyol va establir el càrrec de "protector dels irlandesos", i hi havia uns 800 irlandesos que rebien ajuts financers de la corona. Però si bé les autoritats espanyoles estaven molt satisfetes de poder desplegar soldats irlandesos a Flandes, també repatriaven amb el mateix entusiasme els immigrants irlandesos no militars, als quals qualificaven de *gente inútil*.

van aprofitar d'aquesta migració jacobita facilitant la circulació de fons entre els refugiats jacobites¹. El nombre i l'èxit dels emigrants irlandesos al París del segle XVIII van fer possible fins i tot la fundació d'una lògia francmaçònica irlandesa, la *Irlandaise du Soleil Levant*, formada per metges, estudiants de medicina i sacerdots. Un exsoldat que va fer una oportuna transició a la vida civil fou Richard Hennessy del comtat de Cork, que s'havia allistat a l'exèrcit francès el 1748, i que l'any 1776 va crear una empresa exportadora de brandi a les regions de Cognac i de Bordeus.

Aprofitant el corredor franco-espanyol obert pels borbons en el tron espanyol, uns quants dels irlandesos que havien pres part en la migració jacobita a França es van traslladar a Espanya. El més notable d'ells fou Ricardo Wall (1694-1777), que va ser ambaixador espanyol a Londres l'any 1748. Més tard, Wall va ser nomenat secretari d'Estat i ministre d'Afers Exteriors espanyol. A l'entorn de Wall hi havia un altre hispano-irlandès famós, Bernard Ward; el seu llibre *Proyecto económico* (Madrid, 1779) és considerat l'obra espanyola de política econòmica més important del segle XVIII.

A l'Amèrica de mitjans segle XIX, abans de la massiva arribada d'italians i altres europeus, els irlandesos ocupaven un dels esglaons més baixos de l'escala social, només per damunt dels esclaus negres

Més endavant, durant la dècada de 1640, Espanya, que patia una greu insuficiència de recursos humans, va reclutar 20.000 mercenaris irlandesos per lluitar contra els francesos i també contra els rebels portuguesos i catalans. Però els soldats irlandesos sovint desertaven i se'n anaven a lluitar amb els francesos; l'any 1653 Felip IV va declarar que a Catalunya els irlandesos l'havien traït i que la majoria d'ells s'havien passat a l'enemic. Els mercenaris irlandesos van continuar lluitant amb els exercits espanyol i francès durant els segles XVII i XVIII, fins a la sèrie de revolucions europees que van esclatar a final de la dècada de 1780.

Mobilitat social a Europa

A final del segle XVII i començament del segle XVIII els emigrants irlandesos van començar a accedir als estrats socials superiors de les societats europees en professions com la banca, la medicina, l'administració pública i les arts.

Després de la desfeta de Jaume II d'Anglaterra, el rei Lluís XIV es va veure obligat a mantenir el rei Jaume i els seus seguidors i protegits irlandesos. El mercader Daniel Arthur, que havia establert una banca a París, va ser un dels que es

La nova diàspora irlandesa

A començament del segle XIX, els col·legis universitaris irlandesos d'Europa van començar a entrar en decadència, i els emigrants irlandesos, que eren cada cop més anglòfons, preferien ara destinacions on es parlés l'anglès². La indústria manufacturera britànica va atraure un gran nombre d'immigrants irlandesos.

A final del segle XVIII, la població irlandesa (quatre milions) era més de la meitat de la població anglesa (set milions). El motiu d'això era el conreu de la patata, iniciat a la dècada de 1720: la patata incrementava la capacitat nutritiva d'una parcel·la de terra per un factor de tres. Entre el 1780 i el 1831 la població es va multiplicar per dos i va arribar gairebé als vuit milions. Però molt aviat la població d'Irlanda va iniciar una forta davallada, i vint anys més tard era de sis milions i mig de persones. Les plagues de la patata de 1845, 1846 i 1848 van acabar amb la base sobre la qual s'assentava el creixement de la població d'Irlanda. Entre 1845 i 1855 gairebé un milió de persones van morir de gana i malalties, i durant aquella mateixa dècada van emigrar més de dos milions de persones.

A Anglaterra totes les ciutats mitjanes o grans tenien la seva comunitat irlandesa i el treballador irlandès empobrit va ser ab-

sorbit en el desenvolupament industrial d'Anglaterra i en l'expansió del seu imperi. L'exèrcit britànic va començar a dependre molt dels reclutes irlandesos. Cap al 1830, els irlandesos constituïen el 42% de l'exèrcit permanent britànic, mantenint l'ordre a Irlanda i defensant els interessos britànics a les colònies, especialment a l'Índia i a la Guerra de l'Opi de 1839-1842 a la Xina.

L'impacte que van tenir les comunitats irlandeses sobre les conurbacions industrials angleses del segle XIX no va ser només econòmic sinó també polític. Els irlandesos van defugir els partits polítics anglesos a favor dels que defensaven les causes "verda i taronja"³. Per exemple, una quarta part de la població de Liverpool era irlandesa o d'origen irlandès, i fins a una data tan tardana com el 1929, la circumscripció electoral del North End de Liverpool, amb una població majoritàriament irlandesa, va votar un nacionalista irlandès com a representant al Parlament de Westminster.

Una de les causes de la contínua emigració després de mitjan segle XVIII va ser la incapacitat d'Irlanda per produir el seu propi capital: la seva economia simplement no era capaç de mantenir la seva població, i mentre que un nombre gran però no quantificat de persones es van traslladar al continent britànic entre 1841 i 1925, es va produir una emigració massiva més enllà de les ribes de la Gran Bretanya: més de quatre milions i mig cap als Estats Units, al voltant de 75.000 cap al Canadà, i gairebé 400.000 cap a Austràlia⁴. L'any 1911, una tercera part de totes les persones nascudes a Irlanda vivien a l'estranger.

Racisme anti-irlandès

Els emigrants irlandesos del segle XIX van ser sovint objecte d'un discurs racista denigrador.

A Anglaterra, des de mitjan segle XVIII en endavant, el debat sobre l'evolucionisme científic va portar sovint els ideòlegs racistes a comparar els irlandesos amb els micos. Charles Kingsley, autor de *The Water Babies*, li deia a la seva dona en una carta escrita l'any 1860 des d'Irlanda: "Estic obsessionat pels ximpanzés humans que em vaig trobant al llarg dels centenars de milers de milles d'aquest horrible país (...); veure ximpanzés blancs és terrible; si fossin negres, encara ho podria suportar, però és que la seva pell (...) és tan blanca com la nostra".

Per a molts, però, els irlandesos eren en realitat negres. John Beddoe, que més tard seria president de l'Institut Antropològic (1889-1891), va escriure en el seu llibre *Les races de la Gran Bretanya* (*Races of Britain*, 1862) que tots els homes intel·ligents eren ortògnats (amb els maxil·lars menys prominents), mentre que els irlandesos i els gal·lesos eren prògnats, i que els celtes estaven estretament emparentats amb l'home de Cromanyó que, al seu torn, estava emparentat, segons Beddoe, amb els "africanoides".

La revista *Harper's Weekly* va publicar una il·lustració amb un peu de foto de tres tipus racials: l'iber irlandès, l'anglo-teutònic i el negre. I el peu de foto deia: "Es creu que els ibers eren originàriament una raça africana que fa milers d'anys es va estendre, a través d'Espanya, per tot l'oest d'Europa... Van arribar a Irlanda i es van barrejar amb els nadius... els quals

se suposa que eren també d'un tipus inferior i descendents dels salvatges de l'Edat de Pedra que, com a conseqüència de l'aïllament... no havien hagut de competir mai en la lluita per la vida i que per això no havien estat superats, d'acord amb les lleis de la naturalesa, per una raça superior". En una data tan tardana com la dècada dels anys trenta del segle XX, G.R. Gair, un membre de la Societat Antropològica d'Escòcia, deia que si bé la majoria dels habitants de les Illes Britàniques pertanyien a la "raça alta, impassible i flegmàtica del nord", la "raça nòrdica", a "la part occidental, en canvi, hi havia una branca de la raça mediterrània", i en conseqüència, "una acusada diferència en l'actitud mental i en el tipus de cultura"⁵. Es deia també que "entre els irlandesos hi havia una proporció més alta de criminals que entre els nadius"; "possiblement, també a causa de motius racials inherents, és també un fet establert que els irlandesos són més propensos que els nòrdics a patir determinades malalties"; i "la demència, i altres trets indesitjables, són més freqüents... en aquelles classes en què els irlandesos formen la part majoritària de la població".

Il·lustració de la revista *Harper's Weekly*

John Beddoe havia fins i tot inventat un "índex de *nigrescència*" que demostrava que els irlandesos estaven més a prop dels aborígens de les Illes Britàniques, que al seu torn tenien traces d'ascendència "negroide".

L'any 1862, quan el zoo de Londres va adquirir el seu primer goril·la, la revista satírica *Punch* va publicar un article titulat "La baula perduda" en què atacava la immigració irlandesa. L'autor de l'article deia: "Als barris baixos de Londres i Liverpool es pot trobar una criatura manifestament a mig camí entre el goril·la i el negre (...). Prové d'Irlanda (...) i pertany de fet a una tribu de salvatges irlandesos: l'espècie inferior dels taujans irlandesos".

L'Amèrica irlandesa

La recepció que es va fer als emigrants irlandesos a l'Amèrica del segle XIX no va ser gaire millor. A mitjan segle XIX, abans de la massiva arribada d'italians i altres europeus, els irlandesos ocupaven un dels esglaons més baixos de l'escala social, només per damunt dels esclaus negres. Quan es va construir el canal

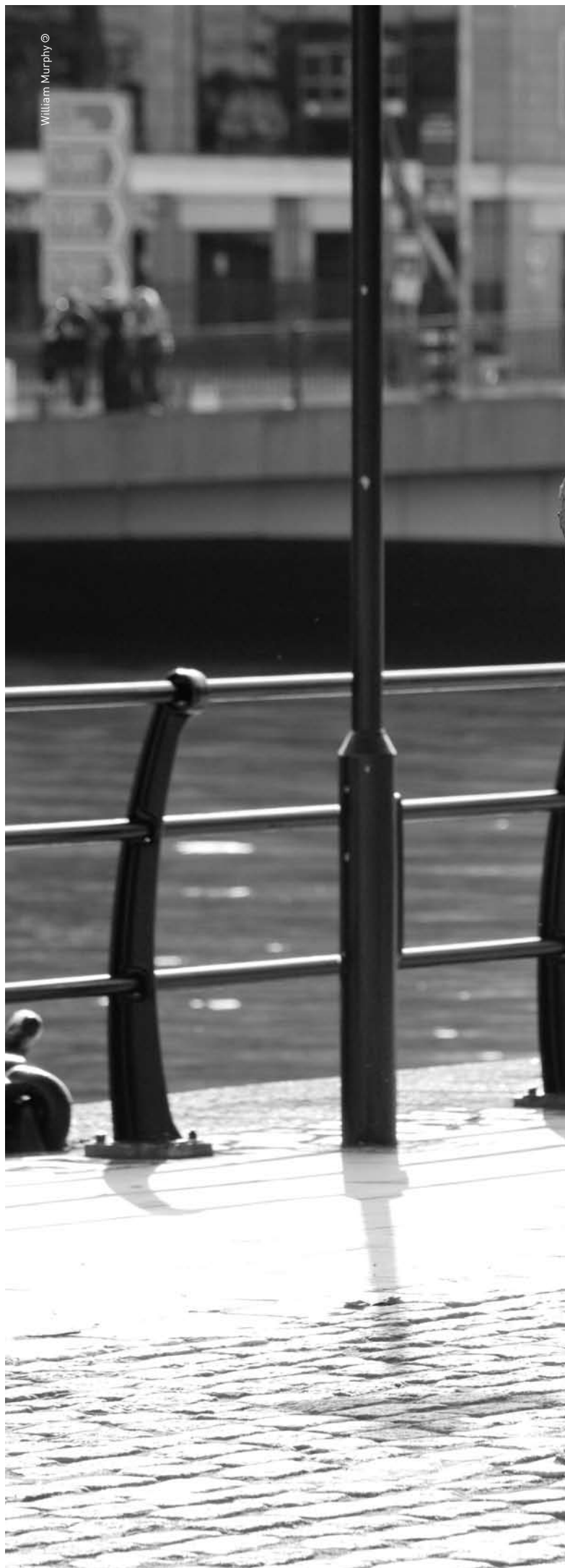
de Brunswick a Geòrgia, els esclaus negres i els treballadors irlandesos blancs van ser separats, suposadament per evitar que es produïssin incidents violents entre ells. De fet hi va haver algun incident racial, però els capatassos també tenien por que els esclaus i els blancs més pobres poguessin simpatitzar i fer vaga junts. La solució que van trobar els propietaris de les plantacions i els constructors dels canals va ser assegurar-se la fidelitat dels blancs pobres pagant-los una mica més i encomanant-los supervisar els treballadors negres, amb la qual cosa van crear una mena de para-xocs entre els esclaus i els seus amos.

L'antagonisme que hi havia entre els treballadors irlandesos i els altres treballadors blancs estava motivat inicialment per les diferències de sou. Però molt aviat va agafar un matís religiós, perquè els irlandesos eren catòlics i la majoria dels treballadors blancs locals eren protestants. Els polítics aviat van canalitzar els protestants nascuts als Estats Units cap al Partit Republicà i els irlandesos cap al Partit Demòcrata, amb la qual cosa la religió va substituir la política de classe, i la classe treballadora en conjunt es va veure fragmentada i afeblida.

Als Estats Units, els irlandesos van ser un cop més reclutats com a voluntaris per lluitar en guerres que no eren les seves. Durant la guerra de 1846 contra Mèxic, la meitat de l'exèrcit americà del general Taylor estava format per immigrants acabats d'arribar, la majoria alemanys i irlandesos. Però el *patriotisme* dels americans irlandesos no estava gens clar i molts d'ells, atrets pels sous més alts que es pagaven a l'altre bàndol, van desertar i es van passar a l'exèrcit mexicà, que fins i tot va arribar a formar el *Batallón de San Patricio*.

Durant la primavera de 1847, centenars de milers d'irlandesos s'amuntegaven en els ports esperant poder-se embarcar en algun vaixell i fugir de la fam i la pobresa. Molts salpaven primer cap a Liverpool, el camí més fàcil per marxar d'Irlanda. Allà podien buscar feina en la construcció del ferrocarril o del canal o en alguna indústria local, i s'estaven amb algun amic o familiar. Aquells que tenien diners per pagar-se el passatge i que estaven prou sans per passar les prescriptives però rudimentàries proves mèdiques s'embarcaven en un vaixell rumb a Amèrica. Més de les dues tercers parts de tots els emigrants irlandesos se'n van anar cap a Amèrica. Les condicions a bord dels vaixells de càrrega, quasi gens adaptats per al transport humà, eren horribles. Les històries del viatge, que durava de sis a vuit setmanes, no difereixen gaire dels relats dels vaixells que havien portat esclaus i més tard immigrants alemanys, italians i russos a les costes americanes. La pesta i el còlera eren molt corrents. Les morts durant el viatge eren rutinàries i els que sobreviuen arribaven en unes condicions deplorables; en arribar, molts morien en els campaments improvisats per passar la quarantena.

Els nous immigrants es trobaven en unes condicions miserables i sense recursos per anar més cap a l'Oest, i per això s'amuntegaven en els superpoblats blocs de pisos de lloguer de la costa Est. L'any 1850, a Boston, les barriades irlandeses eren insalubres i l'índex de mortalitat entre els nens era enormement alt. Les epidèmies de còlera feien estralls entre els immigrants que vivien en les zones oriental i occidental de Nova York. Als guetos on vivien els treballadors americans d'origen irlandès van sorgir diverses so-

cietats secretes, com els *corkonians* i els *connaughtmen*. Les condicions laborals eren molt dolentes i els treballadors irlandesos eren sovint explotats sense misericòrdia. Els constructors del ferrocarril eren tristament cèlebres perquè tractaven els seus obrers com si fossin esclaus. A final dels anys 1840, les dones treballadores de Nova Anglaterra van començar a abandonar les fàbriques i a ser substituïdes pels immigrants irlandesos. Al voltant de les fàbriques de Rhode Island, Connecticut, Pennsylvania i New Jersey van començar a sorgir pobles fabrils que contractaven famílies senceres de treballadors immigrants per treballar-hi durant un any. Vivien en barris construïts per la mateixa companyia que els contractava i que els pagava amb vals que només podien utilitzar en les botigues de la mateixa companyia.

A Nova York els irlandesos eren menyspreats per la població blanca nascuda a Amèrica, i es veien obligats a competir amb la població negra de la ciutat per una feina d'estibador, barber, cambrer o criat. Entre la comunitat irlandesa hi havia una forta oposició al moviment abolicionista perquè els treballadors irlandesos tenien por de la competència que els vindria dels esclaus alliberats.

Uns 3.000 irlandesos i uns 10.000 xinesos, que treballaven per un o dos dòlars al dia, van construir en un període de quatre anys el primer ferrocarril transcontinental. Però les relacions entre els treballadors irlandesos i els xinesos, que es veien obligats a acceptar salaris encara més baixos, eren molt dolentes. L'any 1870, després de la guerra civil i en plena campanya dels mitjans de comunicació per expulsar els xinesos, el diari americano-irlandès *The Irish Citizen* subratllava la suposada inferioritat i immoralitat dels xinesos, i exigia una política racial i no ètnica com a fonament de la política immigratòria dels Estats Units. "Volem gent blanca per enriquir el país, no mongols que el degradin i el facin malbé".

Els irlandesos començaven ara a obtenir feines gràcies a la maquinària política que volia els seus vots. Els que es feien policies topaven amb les noves comunitats d'immigrants. L'any 1902, el funeral d'un rabí es va convertir en un avolot quan els immigrants es van oposar a la presència de jueus en els seus barris i es va descobrir que la policia, majoritàriament irlandesa, havia ajudat els amotinats en comptes de protegir els membres del seguici fúnebre.

Cap a final del segle XIX, italians, russos i jueus del Sud i l'Est d'Europa constituïen el gruix de la població immigrant dels Estats Units, però la immigració irlandesa continuava sent molt important. L'any 1921, la població americana nascuda a Irlanda era de prop d'un milió de persones. Juntament amb la segona i la tercera generació d'emigrants irlandesos, se sentien intensament compromesos amb la causa del nacionalisme irlandès, i als Estats Units es podia fins i tot considerar com un moviment de masses. Els Amics de la Llibertat Irlandesa, un grup fundat el 1916, tenia 300.000 membres l'any 1919, mentre que l'Associació Americana per al Reconeixement de la República Irlandesa, fundada l'any 1920, tenia 700.000 membres un any després. Molts dels líders d'aquests grups eren americano-irlandesos adinerats, i, en particular, advocats. Els sindicalistes americano-irlandesos es mostraven també molt actius, i la Federació del

Treball Americano-Irlandesa de Chicago condemnava les execucions dels “presoners de guerra” irlandesos.

Avui, uns 35 milions d'americans, més del 10% de la població nord-americana, reivindica alguna mena d'ascendència irlandesa. Durant el segle XX, la població descendent d'irlandesos formava un pou de suport sentimental i nostàlgic per a Irlanda que durant les dècades de 1970 i 1980 també es va traslladar en un suport financer als moviments nacionalistes antibritànics a Irlanda del Nord.

De retorn al Regne Unit

Malgrat la independència irlandesa, l'emigració va continuar durant els anys vint i trenta del segle XX, però hi va haver un descens de l'emigració als Estats Units en part a causa de la Gran Depressió, i a partir de mitjan anys trenta, el Regne Unit va passar a ser la principal destinació dels emigrants irlandesos. Durant la Segona Guerra Mundial, els irlandesos i les irlandeses van constituir un valuós fons de mà d'obra, i durant la guerra es van trametre a Irlanda uns 21 milions de lliures esterlines. Després de la guerra, l'economia d'Irlanda, a diferència de la del Regne Unit, simplement va anar tirant amb dificultats, i entre 1951 i 1961 van emigrar 412.000 persones. Durant el *boom* dels anys 1950 i 1960, l'atracció de l'emigració al Regne Unit va ser tan forta que hi va haver crides a Irlanda a favor de la seva prohibició, però la realitat econòmica es va imposar. La diàspora irlandesa durant la major part del segle XX havia tingut un impacte important en l'economia irlandesa i el va continuar tenint fins ben entrats els anys seixanta. Els irlandesos d'Anglaterra van tenir un paper important en el manteniment de la situació financera irlandesa; les trameses de diners dels emigrants van ascendir, només durant el 1961, a 13,5 milions de lliures esterlines, l'equivalent del pressupost d'educació d'Irlanda.

La comunitat diaspòrica es va anar renovant contínuament amb nous emigrants, i l'any 1970 es calcula que vivien al Regne Unit un milió de persones nascudes a Irlanda. L'emigració, que havia disminuït durant un moment curt de relativa riquesa durant els anys setanta, va tornar a pujar vertiginosament durant els anys vuitanta, amb 130.000 persones que van sortir d'Irlanda entre 1983 i 1988. Els graduats irlandesos estaven emigrant en massa i la dècada dels vuitanta va veure l'adveniment d'una classe de *yuppies* exiliats. Desenes de milers de joves professionals irlandesos qualificats es van convertir en immigrants il·legals als Estats Units, mentre que els *nipples* (New Irish Professional People Living in England) van donar lloc al naixement d'una jove i dinàmica escena cultural irlandesa a Londres. Fins i tot després d'un nou repunt en la situació econòmica d'Irlanda, l'emigració va continuar fent créixer la comunitat irlandesa britànica. L'any 2000, unes 850.000 persones nascudes a Irlanda vivien al Regne Unit. Però, a part de l'espectacular èxit dels joves graduats irlandesos, molts dels irlandesos de la Gran Bretanya encara vivien en unes condicions pobres i es veien afectats per uns índex de mortalitat elevats. A mesura que Irlanda s'anava enriquint es van sentir veus

que demanaven la repatriació o almenys proposaven ajudar els irlandesos més pobres del Regne Unit.

Allò que ha fet i continua fent que la diàspora irlandesa sigui especial és el seu dinamisme basat en una repoblació més o menys contínua amb nous emigrants. L'emigració ha estat un tret constant de la història de la nació irlandesa, i molts han vist això com el defecte principal de l'Estat irlandès independent. Però aquesta mateixa emigració ha forjat també la naturalesa i el dinamisme de la seva diàspora. En el camp de les idees i de la cultura, la diàspora ha garantit una ebullició constant que ha protegit Irlanda de la mena d'aïllament cultural i de provincianisme de la seva illa veïna més gran. ●

Notes

1. Nota de l'ed.: Els jacobites eren membres del partit legitimista escocès i anglès, partidari de Jaume II (també anomenat Jacob) contra Guillem de Nassau (Enciclopèdia Catalana, SAU).
2. A mitjan segle XX només en quedaven tres: el de París, el de Roma i el de Salamanca; aquest darrer va tancar l'any 1951.
3. Nota del trad.: Els dos colors, juntament amb el blanc, de la senyera tricolor irlandesa.
4. Un gran nombre de comunitats més petites van sorgir per tot el món produint quantitat de petites històries, com la de la comunitat irlandesa d'Argentina, que avui comença a atraure l'atenció.
5. "The Irish Immigration Question", a *The Liverpool Review*. Vol. IX. No.1-3 (gener-març de 1934).

Referències bibliogràfiques

- FERRITER**, Diarmaid. *The Transformation of Ireland 1900-2000*. Londres: Profile Books, 2005.
- KELLY**, Helen. *Irish 'Ingleses': The Irish Immigrant Experience in Argentina 1840-1920*. Dublín: Irish Academic Press, 2009.
- KINEALY**, Christine. *This Great Calamity: The Irish Famine 1845-52*. Dublín: Gill and Macmillan, 1994, 2006.
- LYONS**, Mary Ann i **Ó CONNOR**, Thomas. *Strangers to Citizens: The Irish in Europe 1600-1800*. Dublín: The National Library of Ireland, 2008.
- McGOWAN**, Mark G. *Death or Canada: The Irish Famine Migration to Toronto, 1847*. Toronto i Montreal: Novalis, 2009.